

ÉVFORDULÓK

A fejedelemasszony

400 esztendeje született Lorántffy Zsuzsanna

*„Fejedelmi nő, az volt bizonynal
Világ szerént, lélek szerént;
Több dísz nem nyert bársony-bíborral,
De ő hintett ezekre fényt.*

*Korát előzte, mint az égen
A tündérhajnal a napot,
Hogy akkor is ragyogjon, éljen,
Mikor a nap lenyugodott.”*

(Tompa Mihály)

A 400 évvel ezelőtt született Lorántffy Zsuzsannáról emlékezett meg így Tompa Mihály, s bevallom, én is egyik női példaképemnek tekintem ezt a „korát megelőző”, rendkívüli asszonyt. Talán a költő sem sejtette, mennyire igazak lesznek sorai, hiszen Lorántffy Zsuzsanna, s a sárospataki református kollégium vagy a vár ma is elválaszthatatlanok egymástól.

Amikor először jártam Patakon, még csak személyvonattal lehetett odadöcögni, de a kirándulóbusz sem volt sokkal gyorsabb a keskeny országúton. Ma már gyorsvonat és autópálya könnyíti az utazást. Már akkor is azon gondolkoztam, hogyan lett „Sárpatakából” „Bodrogparti Athén”? A már életében is legendáshírű teológiai professzor, Újszászy Kálmán kedvéért utaztam először Sárospatakra. Felejthetetlen emlékem marad az ott töltött idő, hiszen a rá jellemző huncutsággal „Zsuzsi néninél” jelölte meg találkozásunk helyét. Nem kis nyomozásomba került, amíg kiderítettem, hogy a 12 holdas iskolakertben álló Lorántffy Zsuzsanna szobráról van szó. Ha valaki Patakka, s a kollégiummal akar megismerkedni, akkor a tisztesség úgy kívánja, hogy Lorántffy Zsuzsannát látogassa meg először – hangzott a magyarázat –, nélküle ugyanis nem lenne mivel dicsekednünk.

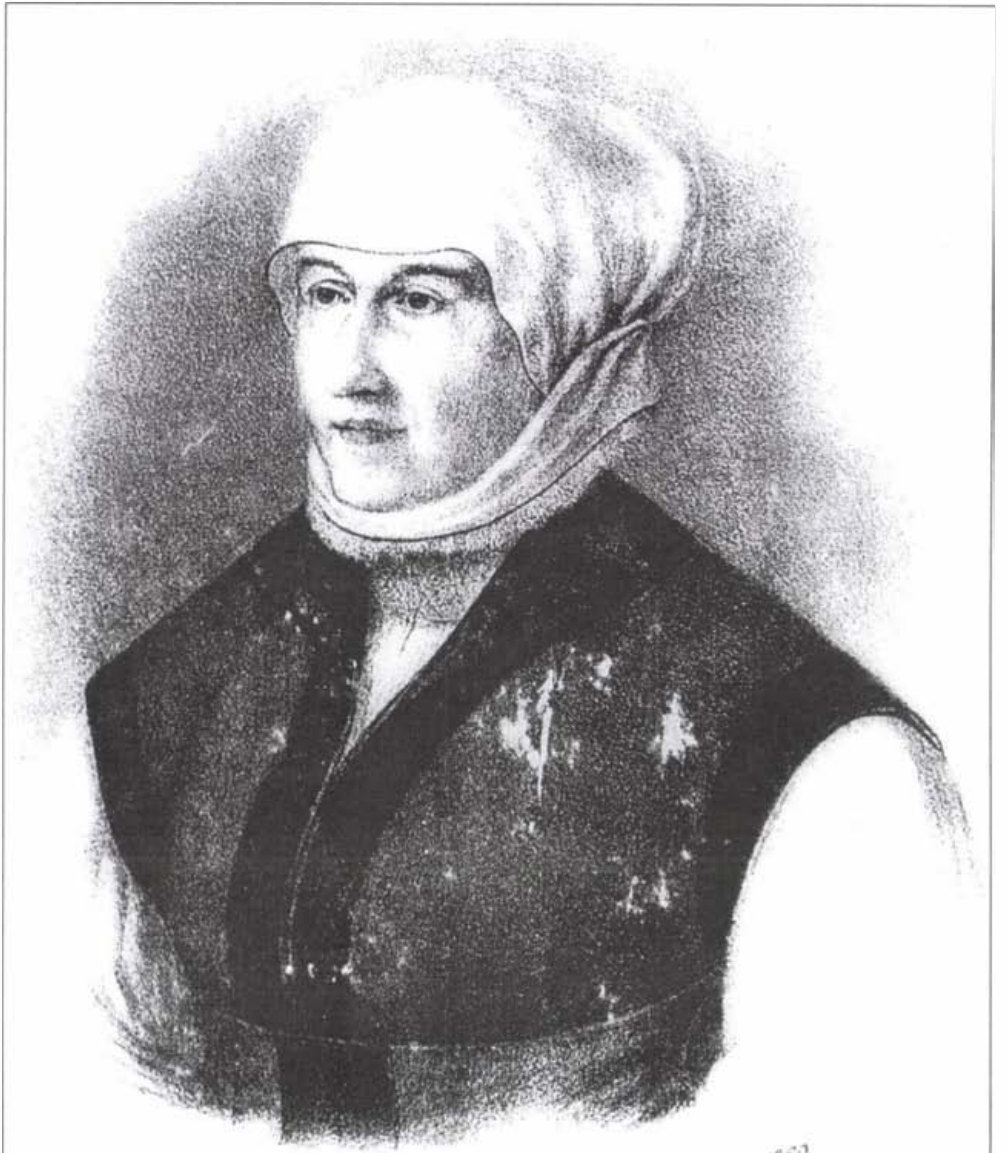
Később meggyőződhettem arról, hogy a mai sárospataki diákok számára is kedves találka hely „Zsuzsi néni”, de az máig titok, hogy közülük, vagy a helybeliek közül kerülnek-e ki azok, akik mindig gondoskodnak arról, hogy legyen virág Lorántffy Zsuzsanna összekulcsolt kezében.

Gyermekasszonyból fejedelmi társ

Lorántffy Zsuzsanna Ónód várában született 1600-ban, de a sárospatakiban nevelkedett. Szülei korán meghaltak, ezért már 16 évesen férjhez ment az ország leggazdagabb, legderekabb fiatal kapitányához, Rákóczi Györgyhez. Mint Lorántffy Mihály leánya és családjának utolsó sarja, örökölte a sárospataki várat, a hozzátartozó nagy uradalommal és az ország minden részében fekvő rengeteg birtokot. A Rákóczi és Lorántffy egyesült uradalmak, melyeket a fejedelem és fejedeleme né okos gazdálkodással, fáradhatatlan munkával és takarékossgal tovább gyarapítottak, maguk kitétek egy kis fejedelemséget.

Sok szomorúsággal megterhelt, törekeny gyermeklány volt Lorántffy Zsuzsanna, amikor férjhez ment. Akkoriban ritkaságnak számított főúri körökben a szerelmi házasság, de fennmaradt levelezésük ékes bizonyítéka annak, hogy közöttük szerelem, később mélységes szeretet és összetartozás volt. Mindkét család – de főleg a Rákócziak – részéről mindent elkövettek azért, hogy megakadályozzák házasságkötésüket, de Rákóczi Györgyöt nem lehetett eltéríteni szándékától.

A gyenge fiatal lányból erős, határozott asszony lett, aki férjének igazi segítőtársa volt. Szintén leveleik bizonyítják, hogy a katonáskodó és országos politikával foglalkozó későbbi fejedelem mindenben kikérte felesége véleményét. A hosszú időt igénybevevő utazások, s külö-

Mont. Irish. 1860

Lorantby Susanna
H. H.

nösen a Bethlen Gábor melletti feladatok sokszor szólították el huzamosabb időre Rákóczit. Ebből következett, hogy feleségére hárult az országrésznyi birtok, s a későbbi fejedelmi udvartartás irányítása. A fejedelem, amikor csak tehetette, leveleiben beszámolt feleségének a történésekről. Ezt tükrözi az alábbi levél is:

I. RÁKÓCZI GYÖRGY
LORÁNTFFY ZSUZSANNÁNAK

1633. október 30. Kővár

Az Úristennek áldásából, édesem, ma 11 óraker ide tűrhető egészségben érkeztem. Ez oly hely, valaki erdélyi fejedelem, úgy őrizze, mint egyik szemét. [Nagy]Várardon kívül ennek Erdélyben mássa nincsen erősségére. Jóságga is annyi volna, ha zálogban nem volna, élélhetne egy úr belőle, mert csak zálogban is ötvenhat falu. Bizony elválnék eddig Erdélynek s még Magyarországnak is dölga, míg ezt megvemmék. Derék erősség. Innét okvetlen szerdán megindulok, adja Úristen, édesem, szent fiáért lássuk egymást jó egészségben. Im vagy 12 narancsot és 7 citromot küldtem, adja Isten egészséggel elköltenetek, édesem. A narancshaját megtartsd. Datum Kővár 30. die Octobris Anno 1633. [Kelt Kővárott az 1633. esztendőben, október 30. napján.]

A te szerelmes urad,

R. György

A fejedelmi pár otthonát, a sárospataki várat tovább korszerűsítette. Sárospatak ekkor élte fénykorát. Az úgynevezett Lorántffy szárny egyik díszes ablaka alatt ma is olvasható ez a felirat: „Anno Domini 1543. Lorántffy Zsuzsanna Erdély Dicső Fejedelemasszonya és a Magyar Királyság Részének úrnője.” Vagyona, címe, rangja lett, de ő maradt az, aki volt, szolgáló lélek. Mivel férje Erdély fejedelme volt, sokszor kellett neki is Gyulafehérváron tartózkodnia, de amikor csak tehetette, visszatért kedves pataki otthonába.

Messze földön híres volt a várhoz tartozó Gombos-kert. A hagyomány szerint a vár úrnője sokszor megelőzte kertészét, amikor már korán reggel kertjében szorgoskodott. Kedvét lelta a ritkaságok cseréjében, a nemes fajták természetésében. A sárospataki vár kamrájában a kert százféle termését és virágözönét őrizték, amelyekből lekvárokat, illatszereket és gyógyszereket készítettek. Az egyik feljegyzés szerint 71 üvegben 26 féle gyógyszert számláltak, egy városnak is elegendő orvosságot.

– Legyetek türelemmel, nem látjátok mennyi beteg vár még a fejedelemasszonyra? – dohogott gyakorta Lorántffy Zsuzsanna hűséges dajkája, amikor a kereskedők előre akartak tola-kodni. A teremben nagy volt a sürgés-forgás. Az udvarban nevelkedő nemes kisasszonyok kis üvegeket, tégelyeket adogattak a fejedelemasszonynak, aki a kötözés, s a gyógyszerrel mellett nem feledkezett meg a jó szóról, s a simogatásról sem. Minden betegsége volt sajátkészítésű gyógyszere: a fogfájásra fekete gyopár, a gennyes sebre körömvirágból készített balzsam, a gyomorfekélyre ennek szirmaiból főzött tea. A lányok szederlevélből készült oldattal mosták a hajukat, rózsavízzel és gyöngyvirágvízzel illatosították magukat.

A sárospataki vár úrnője kitűnő feleség, jó anya volt, s mint fejedelemasszony a szórakozás, a fényűzés helyett szorgos munkás életet élt; igyekezett jó célokra, mások hasznára fordítani anyagi javait, s politikai befolyását. Az ifjak nevelése szívügye volt, ezért is vállalta, a nemes kisasszonyok és ifjak nevelését. Miközben a nemes ifjak politikával és katonáskodással ismerkedtek az udvarban, a fejedelemasszony betegápolásra, hímzésre, s a háztartás minden csínjára-bínjára tanította a kisasszonyokat. Nagy mestere volt az úgynevezett úri hímzésnek, terítőit a templomnak ajándékozta. Sárospatakon megcsodálhatjuk az általa készített úrasztali terítőt.

Egész életében engedelmes gyermeke volt Istennek, amit egyik naplóbejegyzése is tanúsít: „És ismét kezdtem el az Újtestamentumot, és életemet e mellé kötelezem, és kérem az én Istenemet, ki elkezdte a jót bennem, vigye véghez”.

„... mely sok ecclesiák s scholák támaszkodnak kegyelmességére...”

Lorántffy Zsuzsanna egyetlen kérdésben ellenkezett az urával: támogatta a presbiteriánus, puritánus lelkészeket. A magyar puritánok közül három nagy alak emelkedik ki: *Medgyesi Pál*, *Tolnai Dali János* és *Apáczai Csere János*. Medgyesi Pál a fejedelem halála után az özvegy udvari lelkésze lett, Apáczai pedig Lorántffy Zsuzsannának köszönheti, hogy miután II. Rákóczi

György alatt Gyulafehérvárról elmozdították, Kolozsvárt lehetett tanár. További támogatásáról szóljon Apáczai Csere János egyik levele:

APÁCZAI CSERE JÁNOS
LORÁNTFFY ZSUZSANNÁNAK

1657. április 23. Kolozsvár

Apáczai János alázatos supplicatioja [kérelme] Nagyságodhoz mint kegyelmes asszonyához.

Kegyelmes asszonyom, noha jól tudom, mely sok ecclesiák s scholák támaszkodnak a Nagyságod fejedelmi kegyelmességére, mindazáltal, mivel Nagyságodban az Isten dicsőségére való indulatot mind azok is meg nem határozhatják, én is, Nagyságodnak egyik méltatlan cliense [pártfogoltja], kényszerítetem scholám nevével nagy szükségében Nagyságod előtt esedezni, hogy Nagyságod Istenét és igaz vallásunknak ennyi derék adversariusok [fő ellenfelek] között való gyarapodását kegyelmesen megtekintvén, méltóztassék fejedelmi kegyelmességéből szegény scholánk előmenetire valami beneficiumot [adományt] rendelni, hadd tapasztalja meg scholám is, nemcsak én magam, hogy az igaz reformáta religiónak [református vallásnak] dajkájául ez hazában ama nagy országló király, úr Krisztus, Nagyságod rendelte, s ehhez képest igyekezzenek annál nagyobb indulattal a Nagyságod mind világi és mind örökkévaló boldogságáért Isten előtt esedezni.¹

Lorántffy Zsuzsanna „életműve” talán mégis a sárospataki kollégium. Ez az intézet az ő áldozatkész támogatása folytán európai hírnévre tett szert. Nagyszerű alapítványokat tett a kollégium jövője érdekében. Az egykori író szerint úgy szerette ezt a főiskolát „mint édesanya magzatát, a dajka az ő kicsinydedit és igyekezett nevelni az ifjúságot Istennek és szegény hazánknak a szolgálatajára”.

Az első protestáns kollégium az 1540-es években létesült Perényi Péter birtokán, ebből fejlődött ki később a nagyszerű kollégium I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna támogatásával. 1621-ben kezdtek hozzá a pataki iskola fejlesztéséhez. Új iskolai szabályzatot alkottak, s benne századokra előremutató gondolattal ezt teszik kötelességévé az igazgatónak: „Az intézetbe minden nemes és nem nemes ifjú felvétessék, aki az igazgatónál jelentkezik.” A szabályzat kiterjedt az iskola belső életének minden mozzanatára. A tudomány fejlődés előremozdítására igyekeztek könyvekkel is ellátni. Családi könyvtárukat is az iskolára hagyták, ezzel akkor a sárospataki iskolai könyvtár egy csapásra az ország legnagyobb gyűjteményévé lett.

Bottyán János könyvében olvastam, hogy a fejedelem szerette volna az iskolának megszerezni Mátyás Király híres Corvina könyvtárát, amely a török uralom alatt tűnt el. Rákóczi úgy gondolta, hogy Budán maradt, s még épségben együtt van. Ezért a magyarból lett töröknek, Zulfikár agának 100 tallért vagy aranyat ígért, ha közbenjárásával megszerezhet „a Budán levő sok szép régi diák könyvek közül másfélszázat. Ha pedig mind ide szerzené, adnék 1000 aranyat neki”. A szultántól azzal a politikus érveléssel kéri: „...hogy ne kellessék országunk fiait sok költséggel a németek között felneveltetni”. A szultán 5000 aranyat kér. Ennyit már nem ad Rákóczi, de mai szakértők szerint már akkor nem is voltak, szerencsésebb esetben pedig elszóródtak különböző könyvtárakban.

A fejedelem 1648-ban halt meg. Lorántffy Zsuzsanna Zsigmond nevű fiával együtt folytatta a kollégium fejlesztését. Együtt hívták be a nagyszerű pedagógust, a cseh testvéregyház sokat üldözött püspökét Comeniust, aki megreformálta a kollégium oktatási rendszerét. Olyan magas jövedelmet biztosított neki, hogy az két professzoréval is felért bármely nyugati egyetemen. Comenius óriási irodalmi működésének több mint felét Patakon alkotta meg. Legterjedelmesebb két könyve is ott született, a Janua és annak képes változata, az Orbis Pictus. A könyvtárban ma is látható.

„Miért áldozott annyi figyelmet és pénzt a Rákóczi-család Erdélyben a gyulafehérvári, észaikon a pataki iskolának? – veti fel a kérdést Lázár István *Kiált Patak vára* című könyvében. – Mind a birtokkomplexum igazgatásához, mind pedig az erdélyi és a vágyott országos politikai vezető szerep betöltéséhez kiművelt emberfők sokaságára volt szüksége, akiket máshonnan meg nem szerezhetett, és akiknek hűségét, buzgóságát csak erősíthette, ha iskoláztatásu-

¹ Apáczai kérése a kolozsvári iskola számára eredménnyel járt: Lorántffy Zsuzsanna „a szegényebb szerű, jóindulatú s serényen tanuló alumnusoknak [bennlakó iskolai növendékek] táplálásokra ezer magyar forintokat” adományozott, kamatokkal együtt.

kat a fejedelmi családnak köszönheti. Patak páratlan szerencséje, hogy a Rákócziak istápolta két jeles művelődési központ egyike lett. Így lakosai nemcsak a hegyaljai borból, az átmenő kereskedelemről, s a fejedelmi család által – a birtokok, majd a szabadságharc idején a hadsereg szükségleteit kielégítendő – támogatott céhes és manufaktúrális iparból pénzelhettek, hanem a főiskolából is, a diákokat szállással, kosztal látva el, az akkoriban jól fizetett tanárok házáat építve, szőlőjét művelve stb. ...”

Lorántffy Zsuzsanna valóban megelőzte a korát. Talán azért is tartom egyik példaképemnek, mert 400 évvel ezelőtt – amikor ez még nem igen jellemezte az asszonyokat –, sikerült teljes életet élnie. Nemcsak igazi segítőtársa volt férjének, nemcsak jó anya és kitűnő gazdaasszony volt, hanem még hivatást is választott magának. Kell-e szebb hivatás az ifjúság nevelésénél, melyet olyannyira fontosnak tartott, hogy megteremtette a legszínvonalasabb oktatási és nevelési rendszerrel büszkélkedő kollégiumot?

Vagyonát és fejedelemasszonyi hatalmát nem önös célokra fordította, hanem a pataki, s az erdélyi iskolák, az arra érdemes tanárok és diákok támogatására, betegek gyógyítására. Jóleső érzés, hogy az ismét pezsgő életet élő református gimnázium és kollégium őrzi emlékét, s az iskolakertben a kollégium híres tanárainak és diákjainak szobra között Lorántffy Zsuzsanna előtt is tisztelgetünk. A sárospataki vár szépen rendbe hozott falai között pedig emlékezetembe idézhetem, hogy a hagyomány szerint dedunokája, II. Rákóczi Ferenc kisleánykorában a szerencsi tiszttartótól egy olyan pónilovat kapott, amely nem volt nagyobb egy kecskénél és a hiteles feljegyzés szerint „grádicsokat tudott járni”. Ezek a grádicsok pedig az olaszos árkádokkal fedett loggia kényelmes lépcsői lehettek.

Zika Klára

Magyarhon szépségei

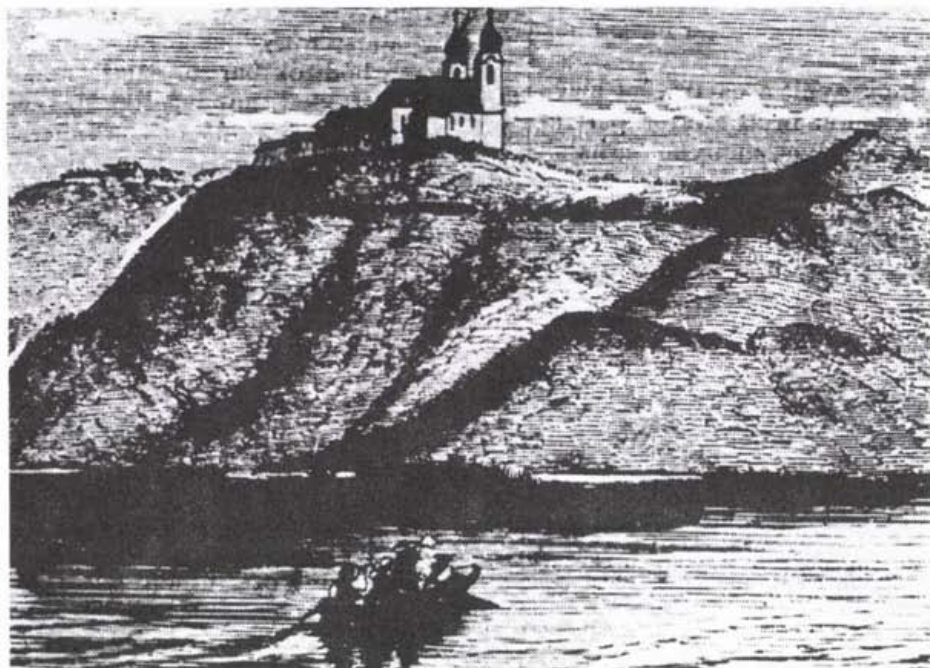
Százhetvenöt esztendeje született Jókai Mór

A címet Jókaitól kölcsönöztük. Szerzőnk ugyanis néhány útirajzát a fenti címmel bocsátotta ismételten a közönség elé az 1850–1860-as évek fordulóján. (A szakirodalomból ma már csak a második kiadás évszáma – 1862 – deríthető ki.)

Hogy miért éppen az 1907-es – néhány évvel a szerző halála után megjelent – 7. kiadást választottuk munkapéldányként, annak első indítéka a mű lezártsága. Ezen a kötetben mérhető le, miként gazdagodott, bővült a kiadvány újabb és újabb úti élmények lenyomatával, amelyek közé kedvelt regények (*Az arany ember*, *A lőcsei fehér asszony*) tájleíró részleteit is beillesztette szerzőnk. Így teljesedik ki Jókai „honképe” – e tíz hosszabb-rövidebb írást tartalmazó – gyűjteményé. Csak tíz írás, de kisugárzása szinte az egész életművet bevilágítja, egy rövidebb eszmefuttatáshoz pedig túlonúl elég anyagot szolgáltat.

Kezdjük a statisztikával! Három írás Erdélyről, kettő a Balatonról szól, ismét kettőben a felvidéki utak emlékeit idézi, egy-egy jut a Délvidéknek, a Hortobágyaknak és a Felső-Tisza-vidéknek. A legkedveltebb tájak láthatóan Erdély és a Balaton vidéke. De a kötet élére helyezett írás első soraiból az egyértelmű szerzői állásfoglalás is kiolvasható. Szóljon maga Jókai!

„Sok szép tájkát bejártam hazámmak, voltam az alföld végtelen rónáin, álltam a székely havasok csucsain, de mindeniknél jobban megragadott a Balaton-vidék. Az alföld úgy tetszik nekem, mint egy édes-anya, ki nem sokat piperézi magát gyermeke előtt, nem iparkodik kedveért szép lenni, de kalászos mezőinek aranytengerével mutatja, milyen híven szereti, milyen jó anyja volt, s míg rezgő délibábjában tündér meséket mond neki, pacsirta énekben zengi bölcsődalát. – Erdély képe viszont úgy tünt fel előttem, mint egy büszke tündér, ki bámulatra hív, büvöl és elcsábít, fenyvesek zugása titkos szöveget beszél, havasok látása a távol után vonz, valami úgy kényszerít elérhetlenség után sohajítani, és egy fájó érzés nehezíti a megváltást. – Ah de a Balaton-vidék egy bájos menyasszony, ki vőlegényére vár, minden ponton új bájait tárja fel... A hegytelen alföld, mellyen semmi emlék, vagy rom nem hirdeti multunkat, képzeltem velem a derek köznépet, a mellyet becsülök, az emlékes Erdély minden heverő kőhöz csatolt történelmi nevezetességeivel tünteti elém az aristocrátiát, a mellyet tisztelek... ah de a Balaton-vidék a táblabíró világ képe, a

Tihany (Jókai rajza)

középosztályé, a melyet szeretek, a melyhez tartozom... Ha gazda vagyok, a Tizsamenték rónájának adom az első rangot, ha politikus vagyok, Erdélybe leszek szerelmes, de mint költő, a Balaton vidéknek nyújtom a szépség almáját." (Cikkek és beszédek V. k. 54–55.)

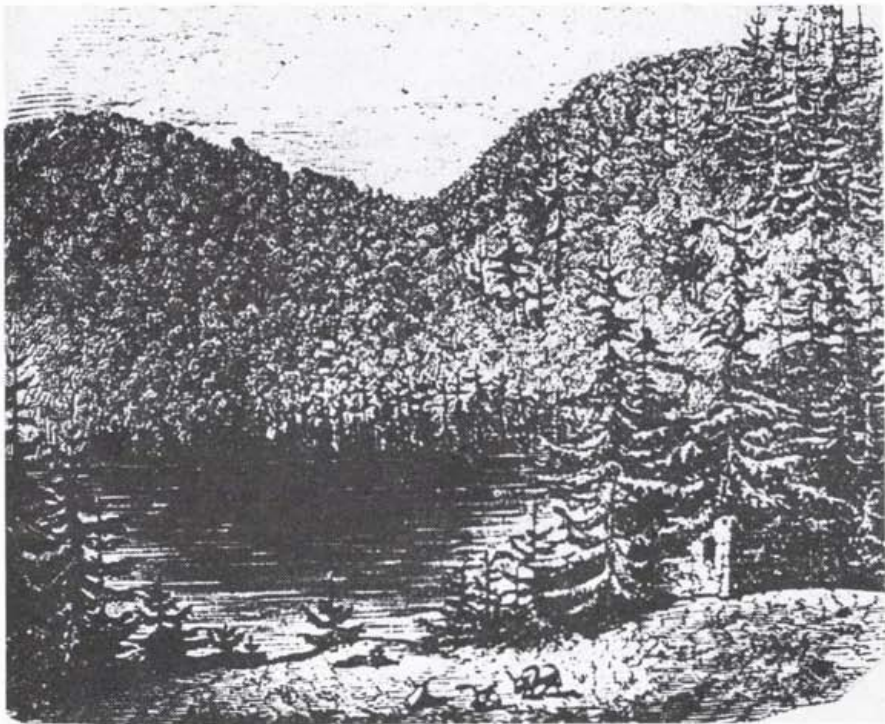
Hosszú élete folyamán többször nyilatkozik összefoglaló módon a hazai tájak egymáshoz való viszonyáról, de ilyen bravúrosan talán sohasem. Vizsgáljuk meg kissé részletesebben a hajdani haza három jellegzetes vidékének három tételben történő mérlegelését! Az első megközelítésre azt mondhatjuk, milyen költői. Mert antropomorfizáló, mert szóképei révén három nőalakban jeleníti meg e vidéket, az Alföld édesanyaként, Erdély elbűvölő tündéréként, a Balaton vidéke bájos menyasszonyként áll előttünk. Ugyanakkor festőien zsánerező is! (Ne feledjük, az ifjú Jókai a festészettel is kacérkodik!) A második tétel a társadalom szerkezete felől közelíti meg a kérdést; a nép, a középrétegek és az arisztokrácia szerepét osztva ki a három tájegységnek. A harmadik mérlegelés mai nyelven szólva foglalkozás-szociológiai, a gazdálkodó, a politikus és a költő ítéletét közvetíti.

És mennyi jogászkodó érvelőerő van e háromszori mérlegelésben! Ki mondana nemet a bájos menyasszonyra, a szűkebb közösséghez kötő hűségére és a hivatásbeli elkötelezettségére?!

A mai ember kétkedve fogadja a tény: Jókai csak harminkét éves korában, 1857 augusztusában pillantja meg először a Balatont. Gyermekéveit a Duna-parti szülővárosban tölti; pápai, kecskeméti tanulóévei idején sem jut el a nagy tó partjára, az ifjú újságíró Pesthez köti a sajtó, a forradalom és szabadságharc éveit az ország keleti tájaira vetik. A sváb-hegyi villa felépülése után pedig eszébe sem jut másutt üdülni. Ha a mulatni vágyó „kis Róza” (Jókainé lánya) nem sürgetné a füredi kirándulást, tán még éveket várta magára a balatoni utazás.

Füredi szálláshelyükről utazzák be hol kocsin, hol hintón, hol pedig a Kisfaludy nevet viselő gőzhajón a Keszthely–Tihany közti partszakaszt.

Előként a „boldogító látványt” idézzük: „az aranyozott tükör”, a „tündéri tó olyan fenséges, olyan megragadó látvány!” De önmagát tagadná meg Jókai, ha az emelkedett hangnemről nem váltana tüstént csipkelődő-ironizálóra. „Ha ez külföldön volna, a magyar emberek seregestül vándorolnának azt látni.” Megcsodálja a holdfényes Balaton „ezüsthímes tükrén” ringó csónakokat és a hír-

Szent Anna tó (Jókai rajza első, 1853-as erdélyi útjáról)

telen jött vihar színpompáján is elgyönyörködik: „... a legnagyobb szélszélben elkezd háborogni, tengerhullámot hány ... a zivatar napján fekete zölddé lesz, csak szélei szegélyezték fehér tajtékprémrel, s e sötétzöld tükkörben olyan tündéren rémes a cikázó villámok lobbanása, ... pár óra múlva aztán kiderül az ég, a Balaton megint kéken mosolyog.” (Cikkek és beszédek V. k. 62.)

De megmaradt a látványnál, alig vette ki részét a fürdőzés örömeiből, ugyanis nem tudott úszni. Restelkedve mondogatta, Duna mellett növekedett gyerek léteére csak úgy tud úszni, mint az öreg fejsze.

A természeti szép befogadása mellett nem kisebb örömmel tölti el a vidék szellemi értékeinek szemrevétele, leltározása. Keszthelyen a Festetics-kastély könyvtárának ritkaságaira hívja fel a figyelmet, hosszan elidőz Zrínyi Miklós képe előtt. Füreden a színház az első, amit megemlít. „Azért beszélek legelőször is a színházakról, mert a színház tesz tanúbizonyságot egy-egy vidék műveltsége felől.” (Füred közsínháza az ország harmadik – Pestet is megelőző – állandó magyar színháza!)

A tihanyi apátság szirtfokáról ismét megcsodálja a magyar tengert, de a kolostor „*historiai emlékeire*” is lelkesülten hívja fel a figyelmet, néhány rajzot is készít a becses tárgyakról. Aligha érezzük túlzásnak a megtisztelő Tempevölgy elnevezést, amelyet Jókai a Balaton-vidékre (pontosabban a Keszthely–Tihanyi-i partvonalra) alkalmaz.

A partszakasz panorámáját sem hagyja említetlenül Jókai. A többször előbukkanó Csobánc szellemes képalkotásra ösztönzi: „*Ötször tűnik el a szem elől, s ötször mutatja meg magát, mint egy drámai hős, ki végigjártssa mind az öt felvonást.*” A hegyek – Csobánc, Tátika, Rezi – e „*költői vár-halmok*” látványa megéneklőjükre fordítja Jókai figyelmét, Kisfaludy Sándor regéit idézi.

Tájszemléletének egyik alapsajátságaként az intellektuális jelleget kell hangoztatnunk itt.

Ez az első látogatás érleli meg a Jókai családban a füredi megtelepedés gondolatát. 1867-ben telket vásárolnak, 1870-ben elkészül a Jókai-villa, amelyben hosszú éveken keresztül – Jókainé 1886-ban bekövetkezett haláláig – boldog nyarakat tölt el a család.

S miként nyárra tél következik, az ötven felé járó író a téli Balaton képét festi meg *Az arany ember* lapjain. A *Magyarhon szépségei* közé „útirajzosított” változatát (kihagyja a regényszerelőket!) illeszti be. A *befagyott Balaton* című írás két fejezetkéjében előbb a híres „rianás-jelenet”, majd a balatoni halászat mozgalmal leírása olvasható. Az előbbiből idézünk: „Ezüsttükör, mikor a hold fénye bevilágítja. Nincs rajta semmi törés: egy darabból van öntve... A tihanyi hegyfok kettős tornyú templomával oly tisztán látszik most meg a tükörben, tornyaival lefelé fordítva, mint maga a valóság.” (Reg. 25. k. 184.)

Előbb a színek változásával bűvöli el szemlélőjét: violaszín és rézvörös, majd bíborra és aranyra vált a felkelő nap fényében. Később pedig zengése dobogtatja meg az ember szívét. Hárfahang és lövések durranása után „... egyszerre egy olyan rettentő dördülés hangzik, mintha száz ágyút süttötte volna el egyszerre, vagy mintha föld alatti tűzknát vetettek volna fel, az egész jég-tábla megrendül és összerázkódik. S a dördülés munkája iszonyú, a fűredi parttól rézsút egész Tihanyig, háromezer lépésnyi hosszúságban végigreped a jégtábla, s a kétfelé nyílt tömeg között egy ölnyi széles tátongó nyílás maradt. »A rianás! A rianás!« kialloznak a halászkok...” (Reg. 25. k. 183–184.)

De lapozzunk csak tovább kötetünkben! Erdélyi útjait két terjedelmesebb írás is idézi, az elsőt (1853-as) az *Úti levelekben*, a másodikat (az 1858-as) a *More patrio* címűben tárja olvasói elé.

Már régen készül Jókai az Erdéllyel való találkozásra, hisz nem egy könyvében idézte fel tájai szépségeit (*Erdély aranykora, Török világ Magyarországon* stb.), de csak 1853 májusában jutott el népszerű regényeinek színterére.

Kolozsvárról indult Tordán, Gyulafehérváron és Nagyenyeden át a Székelyföldre. Megteintette Háromszék nevezetesebb pontjait, majd Brassót, Fogarast és Szebent járta be, innét tért vissza Kolozsvárra.

A székelyföldi utazgatásról küldött levelek (IV. és V.) hamarosan kedvelt mesenovelláikhoz szolgáltatott alapot. A *Hargita* című elbeszélés a homoródalmási barlangról tudósító levélből sző érdekfeszítő mesét. „Egy roppant meredek szirttömeg fekszik a Nagymál oldalában a Hargita havasai között, melyet köröskörül fog az Erős bérc meredek falazata, mindenünnen óriási toronyalakú kőszálak, mik közül a legmagasabb Csalá tornyának nevezetik.” (Cikkek és beszédek IV. k. 96.) – így szól az útlevelemben. De nézzük a novellát! „Hol a Nagy-Mál bércei kezdődnek a Hargita oldalában, egy mély völgytorokba beékelve fekszik egy roppant teke alakú bérc, fákkal, virágzó bokrokkal benőve mindenütt. Körös-körül egy óriási sziklafal emelkedik vele átellenben: egyesre hasított bérc, fa és bokor nélkül, hegyesen végződő csúcsokkal, mintha gót templomok tornyait rakták volna egymásra, e meredek, kopár szirtfal, mint egy szédületes bástya fogja ama szirtet körül, hozzájárulhatlanná téve azt. E szirtfalat nevezik, méltó néven, az Erős-sziklának.” (Elb. 5. k. 320–321.) Látnivaló, újraírt szöveg, hasonlatokkal (gótikus torony), szemléletesebb jelzőkkel (legmagasabb torony) helyett szédületes bástya) egészíti ki Jókai a korábbi tárgyyszerű leírást.

De nem csupán a zord bérceken ámul el Jókai, hanem érdeklődéssel fordul az alattuk meghúzódó tucatnyi barlang felé is. Igazándiból ez vonzotta őt! Látványból és szájhagyományból táj és történet szerves egységét teremtő mesenovellát sző gonosz törpékről, bátor székelyekről és tatár betolakodók kitarodásáról. – 1853-at írunk! Példázatértékű biztató történet kerül az 1854. évre szóló Országos Nagy Naptár olvasói elé.

A következő levélben már így kiált fel: „Erdély legköltőibb helyét láttam. Vannak nagyszerűbb, pompásabb, elragadóbb látványok Erdély tájai közt, de oly magasztos alig lehet több, mint a Szent Anna tava. ...Háromezer lábnyi magasban a tengerszín felett, köröskörül ezer kétszáz lábnyira feljebb emelkedő bércek által képzett medencében, vad erdők árnyában terül egy gömbölyű nagyszerű tengerszem...” (Cikkek és beszédek IV. k. 99., 101.) Itt fordított folyamat játszódik le, mint az előbbi novella vizsgált részletében. Letisztultabbá, egyszerűbbé, ugyanakkor mesei szófordulatokkal átszőtté válik a leírás: „Túl az erdön, túl a hegyen egy mélyebb völgy teknőjében fekszik, óriási hegyektől körülvéve a Szent Anna-tó: csöndes, mély tengerszem, körülszegve sötétzöld fenyőkkel.” (A tengerszem tündére, Elb. 5. k. 469.)

Ezen a tündéri tájon játszhatja el Jókai bonyolult, több szálból összeszőtt tündérmeséjét, amely a tájelemekeken túl alapít a helyi szájhagyományra, és Ipolyi frissen megjelent *Mythologiajából* (*Magyar Mythologia*, 1854) is jócskán merít.

A második erdélyi útra 1858-ban került sor, kötetünkben a *More patrio* (=ösi szokás szerint) különös címet viselő útirajz tartalmazza a szerzői élményeket. Jókait kettős cél vezérelte, az

egyik egészségi állapotának helyreállítása, a második irodalmi természetű indíték, anyagot akart gyűjteni Fatia Negra, a legendás báró kalandjainak megrajzolásához, látni akarta a történet helyszíneit, az aranycsempészet és pénzverés színtereit, a lakosság mindennapi életviszonyait.

Egy kései életrajzi regény lapjain (*A tengerszemű hölgy*, 1890) a második erdélyi útnak már csak a legemlékezetesebb élményeit sorolja fel. Meglátogatta Vasvári Pál sziklasírhát, Abrudbánya és Verespatak aranybányáit, járt a Csetátye Máre üregeiben, megcsodálta a Detonata „érdekes földtani alakzatát”.

A Csetátye Máre két nagy bányaüreg elnevezése Verespatakon. „A nyugati hegy oldalában van a hirhedett Csetátye... Egy nagy óriási beomlott sír az, mellynek fenekén úgy ténfereg az apró emberfajta, egyik kőmorzsáról a másikra kapaszkodva bajjal, mint a fereg. És ez a viszhangos terem, toronymagas falaival, e szédületes sziklapárkányok, e szakgatott falak, vakmerő folyosóikkal, mikből óriási kapuk vezetnek mélyebb üregekbe ... Ezt az egész hegyüregtet a római hódítók ásatták a legyőzött dák nép fiaival ...mellybe a propraetorok katonái millióit temették el a dák népnek.” (Cikkek és beszédek V. k. 158–159.)

Természet és emberi kéz közös műve, szerzőnk számára talán a legfeledhetlenebb látvány, múlhatatlan élmény, melyet nemcsak a *Szegény gazdagok* lapjain örökít meg, de a jóval későbbi *Az arany emberben* is felemlget.

Hasonlóan emlékezetes természeti látvány szerzőnk számára az Abrudbánya közelében magasodó bazalt-hegy. „A mint egy gyönyörű fenyő erdő tisztására kiérünk, egyszerre élénk tűnik a Detonata...Az ember lelke elvész e látvány előtt!... Olyan fenségesen emelkedik e természet-alkotta remekmű egyenesen ki a földből, mint egy óriási templom homlokzata, ezernyi karcsu oszlopával...Az egész bazalt-sziklahegy csaknem egyetlen vastagságú hatszögletű oszlopköböl van alkotva, mik a nyugati oldalon ivformára vannak hajolva, mintha boltozatot képeztek volna valaha...” (Cikkek és beszédek V. k. 160–161.) Rajzot is készít róla, versben is megörökíti (*A detonatai óriások*). Talán csak az feltűnő, milyen borúlátóan nyilatkozik az emberi faj sorsát illetően:

„A dicsőbb faj elpusztul magától, (...) Csak a silány marad fenn ezentúl...” (Összes művei 98. k. 214.)

Különös emberek, különös lények (tündérek, törpék) világát telepíti a vadregényes (tehát romantikus!) vidékekre. Így a tájjal összehangolt eseménysor hitelesen és élményt nyújtó módon közvetíti az írói szándékokat, eszméket a kései olvasók számára is.

Igaz, hogy kalauzul választott kötetünkben csak egyetlen írás képviseli az Alföldet, de elhelyezése a Jókai honismeretét/honszeretét bizonyító kötetke végén fontosságát, rangját jelöli. *A Hortobágy* című leírás irodalomtörténeti szerepét ugyanis az adja meg, hogy az idős író utolsó nagy teljesítménye, a *Sárga rózsza* című „pusztai regény” közvetlen előzményeként tartjuk számon. Jókai 1889 májusában látogat el a Hortobágyra, és már a hó végén a Nemzetben közli fenti útirajzát. (*A Sárga rózsza* csak 1892-re készül el.) E kis leírásban tetten érhető az a szándék, amely a nemzeti irodalom folytonosságát, lappangó kapcsolatrendszerét hivatott megvalósítani. Írásunk első felében Kisfaludy Sándor kapcsán hívtuk fel a figyelmet erre a jelenségre. Itt most a szöveg Kuthy Lajosra való hivatkozása ad arra alkalmat, hogy a magyar Alföld prózai megéklő sorában elhangozzék neve, többek – Gaál József, Eötvös József – társaságában.

A három fejezetkére tagolt írás (*A Hortobágy*) etnográfiai szemzőből is figyelemre méltó. A pusztai társadalmának ritkán említett típusairól is szól, birkanyíró asszonyokról, talyigás gyerekekről a gyakrabban emlegetett csikósok, gulyások, juhászok és kondások mellett. Részletes leírást kapunk továbbá ma már ugyancsak magyarázatra szoruló tárgyokról, fogalmakról, ilyen a „magyar wertheim-kassza” és a vasaló is.

Ami pedig a honi szépségeket, látnivalókat illeti, természetesen a délibábot kell elsőként megemlíteni. „A Hortobágy egyszerre tele lesz városokkal. Ezt különösen reggelenként látni. Máskor meg azt látjuk, hogy két ménes legel egymás fölött, az egyik a földön, a másik a levegőben. A házaknak, tornyoknak viszképe úgy látszik meg a délibábotban, mintha csendes tó tükröznék, de azt is megteszi a délibáb, mikor jó kedve van, hogy a házat és a viszképet a tetejével, a tornyot a hegyével megfordítva ragasztja össze.

S ez a tündéri játék így folyik napestig: mentül égetőbb a napsütés, annál tüneményesebben.” (Összes művei 91. k. 67.)

Végezetül, ha áttekintjük a vizsgálódásunk tárgyául szolgáló kötet tartalomjegyzékét, megállapíthatjuk, kitűzött célunkat – elsősorban terjedelmi okokból – nem tudtuk teljes mértékben

megvalósítani, hisz nem szólunk a felvidéki útirajzokról, sem *Az arany ember* élére helyezett Vaskapu-leírásról. E néhány említetlenül maradt írás talán arra ösztönzi majd kedves olvasóimat, hogy kézbe vegyék a *Magyarhon szépségei* című kötetet, vagy a hatalmas Jókai-életműből válasszanak olvasni-, illetve újrólvasni valót.*

Szakács Béla

Százötven éve hunyt el Lenkey János honvédtábornok

A mártírtábornok életútjáról, hőies tetteiről, tragikus haláláról már könyvtárnyi irodalom keletkezett, de halálának 150. évfordulója indokoltá teszi, hogy ismét felvillantsuk nem mindennapi személyiségét.

1807. szeptember 7-én született Egerben a Lenkey és Zádorfalvi családban, melynek ősi fészke a Gömör-Kishont vármegyékben fekvő Sajólenke, vagy mint régebben nevezték: Nenke volt. A források szerint e család már 1365-ben szerepel a gömői nemesek között. II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában, 1704-ben, Lenkey János a felkelő gömői nemesség tizedese volt. Részt vett a szabadságharcban a család András és Péter nevű tagja is. Később a Lenkey-család nagyon kiterjedélyesedett, s közülük Egerbe is eljutottak. Lenkey János tábornok nagyapja Lenkey Mihály volt, aki Sajólenkéről Apátfalvára költözött. Fiai közül Károly királyi testőr, majd Arad megye esküdteje volt, Antal és Lajos kapitányok lettek. Az említett Károly volt Lenkey János honvédtábornok édesapja, akinek bátyja volt a szabadságharcban ugyancsak résztvevő huszár ezredes, Lenkey Károly (1803–1874).

Lenkey János bátyja példáját követve a katonai pályát választotta. A korneuburgi utászkarik iskolában képezték ki és 1822-ben főhadnaggyá, 1839-ben másodkapitánnyá, és 1843-ban kapitánnyá léptették elő.

Az 1848-as márciusi forradalom kitörése Galiciában találta, ahonnan 1848 májusában kalandos körülmények között századával hazaszökött, s itthon szolgálatra jelentkezett. A fiatal magyar kormány a Béccsel való jó viszony fenntartása érdekében hadbírósi vizsgálatot indított ellene és „büntetésből” – századával együtt – beosztották a délvidéki hadsereghez.

Lenkey János és társai ellen indított „vizsgálat” felháborította a közvéleményt, s ez ihlette 1848 augusztusában Petőfi *Lenkei százada* című versét, amelynek első versszaka így hangzik:

Nem véletlen a költő témaválasztása, hisz Lenkey hősiességének bemutatásával példaképet akart állítani nemzete elé, amikor a vers végén így írt:

*Koszorút kötöttem
Cserfa-levelekből,
Harmat csillog rajta
Örökönyveimből...*

*Kinek adnám én ezt,
Kinek adnám másnak,
Mint vitéz Lenkei
Huszárszázadának?*

Lenkey és százada a Délvidéken, különösen Verbásznál keményen harcolt a bécsi udvar által feltüzelt szerb csapatok ellen. E harcok során tanúsított magatartása jutalmaként honvé-

*lt a haza földén,
Hová vont szívetek,
Forró öleléssel
Üdvözlünk titeket,*

*Jó vitéz testvérek,
Üdvözlünk ezerszer
...
Beszéljen akármit
A hadügyminiszter!*

dezredessé léptették elő. Ilyen minőségben nevezték ki a Bakonyi Sándor tábornok vezette bácskai hadtest egyik hadosztályának parancsnokává. Ő- és Törökbecsén Damjanich Jánossal együtt csatázott számos esetben a szerb és a román erők ellen, és innen csak akkor távozott,

* A szövegeket a kritikai kiadás alapján közöltük. Ha ez még nem állt rendelkezésünkre, akkor az ún. nemzeti kiadásra támaszkodtunk. A rövidebb idézeteket helyesírási szempontból némileg korszerűsítettük.

amikor a magyar honvédség a hatalmas túlerő következtében kénytelen volt kiüríteni Bánátot. Lenkey és Damjanich, miközben vasfegyelmet tartott csapatai körében, szigorú rendben vonult észak felé Szolnok irányába, hogy ott felvegyék a harcot a közeledő Windischgrätz osztrák tábornok erős császári ezredeivel. Közben azonban Lenkeyt Szegedre vezényelték, hogy vegye át gróf Hadik Gusztávtól a parancsnokságot. De mielőtt e parancsot teljesítette volna, visszavezényelték Szolnok keleti előterébe, Törökszentmiklóásra.

1849. március 15-én a forradalom győzelmének évfordulóján Kossuth Lajos eddigi kimagasló hősiessége jutalmául Lenkey Jánost tábornokká léptette elő, s egyben megbízta Komárom vára parancsnoki tisztevel, és a VIII. hadtest irányításával is. Lenkey tábornok az osztrákok blokádján át csak álrühában tudott eljutni Komárom várába, hogy elfoglalja tisztségét. A vár felmentésére közeledő Görgey Artúr tábornoktól, a Feldunai Hadtest parancsnokától azt a rendelkezést kapta, hogy egy erős kirohanást intézzen az osztrák csapatok ellen. Erre 1849 áprilisában került sor, amelynek során hétszázhusz huszárral, négy zászlóaljnyi gyalogossal, valamint egy üteggel rontott ki a vár falai körül lévő ellenségre.

Lenkey tábornok mindvégig hőiesen és nagy bátorsággal teljesítette várparancsnoki tisztségét, amíg meg nem érkezett Guyon Richárd honvédtábornok, hogy átvegye tőle a parancsnokságot. Időközben Görgey Artúr honvédseregével nagy elszántsággal tört Komárom irányába, s április 22-én felmentette az ellenséges blokád alól, majd Győrön túlra sikerült visszaszorítania az osztrákokat. Mikor Görgey Buda ostromára indult, s vele együtt távozott Komáromból Lenkey János tábornok is, de útközben megbetegedett, a visszavonulás gondolatával foglalkozott. Először Pesten éledgett, majd Szegedre vonult vissza. Amikor azonban onnan is menekülnie kellett, Nagyvárad adott otthont a beteg tábornoknak. Megfelelő források híján nincs tudomásunk betegségei jellegéről, de tény, hogy olyan baja lehetett, amely átmenetileg alkalmatlanná tette őt katonai szolgálataira.

Görgey tábornok Arad térségébe való megérkezése után Lenkey is otthagyta Nagyváradot és Aradra húzódott. Tiszt- és tábornoktársaival egyetértve ő sem akarta megadni magát az osztrákoknak, ezért Görgey Artúrnak, az orosz hadvezetéssel való megállapodás értelmében Aradról Világosra vonult a honvédsereg, hogy ott kapituláljon a cári csapatok előtt. Lenkey János tábornokot is ott találjuk azok között, akik 1849. augusztus 13-án letették a fegyvert a cári csapatok főparancsnoka Paszkijevics herceg előtt.

Lenkey és társai sorsa fölött azonban nem a cári tábornokok, hanem a véreskezű osztrák Haynau döntött. 1849. augusztus 27-én, mintegy két héttel a világi fegyverletétel után, tábornoktársaival egy csoportba vonva, Aradon őt is a császári és királyi rendkívüli hadbíróóság elé állították. A bírósági eljárás során azonban Lenkey tábornokon súlyos elmebetegség tünetei jelentkeztek. Az aradi várbörtön falai között elméje elborult, ezért elkerülte társai sorsát, az akasztást, a golyó általi kivégzést.

A bírósági eljárás alatt és után – bátyja, Lenkey Károly ezredes emlékezése szerint – egy fűtetlen, ablak nélküli szobában, az örök által megsebzett testtel, minden ápolás nélkül tengette napjait, s ilyen állapotban hunyt el 1850. február 9-én. Ez utóbbi a helyes halálozási dátum, amely eredeti forráson alapul. Tévesek tehát azok a dokumentumok, amelyek halálának dátumát február 7-ben, illetve 8-ban jelölik meg.

Lenkey János vitéz tábornok hamvait az aradi temetőben hantolták el. Innen Eger város képviselőtestülete 1936 májusában földi maradványait, katonaládájával együtt hazahozatta szülővárosába Egerbe, ahol a Kisasszony temetőben lévő családi sírboltba temették. Már 1874-től itt nyugodtak bátyja, Lenkey Károly ezredes maradványai. Sajnálatos módon azonban az 1936-os temetéskor elfelejtették a síremlékre rávésni ezt aényt, s azóta sem pótolták azt.

Lenkey János egri szülőháza a Széchenyi és a Kováts János utca sarkán ma is áll, s az épület Széchenyi utcai frontján már az 1920-as években emléktáblát helyeznek el, amelyet október 6-án évenként megkoszorúznak az egri polgárok. A város vezetésének gondolkodni kellene azon, hogy a jó állagú épületet múzeumnak rendezzék be, s itt helyet kaphatnának nemcsak a Lenkey-család, hanem Eger más, 1848–1849-es nagyjainak, köztük Knézich Károly tábornoknak, Csiky Sándor stb. emléktárgyai is.

Szecsó Károly